

บทที่ 2

กรอบทฤษฎีและแนวความคิดที่เกี่ยวข้อง

กรอบทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำ

1. ความหมาย

"ภาวะผู้นำ" (leadership) มีความหมายที่ชี้ถึงความสัมพันธ์ของคนใน 2 ลักษณะ คือ หนึ่งความเป็นผู้นำ (leader) และสองคือความเป็นผู้ตาม (follower) กล่าวคือ เมื่อมีภาวะผู้นำก็จะเกิดการแบ่งแยกคนเป็น 2 ฝ่ายคือ ผู้นำกับผู้ตามขึ้นโดยปริยาย แนวความคิดเรื่องภาวะผู้นำ จึงมีรากฐานอยู่บนแนวคิดของการแบ่งชั้นทางสังคม (social stratification) ซึ่งแสดงถึงลักษณะความไม่เสมอภาคกันในหลายลักษณะของคน (social inequality) กล่าวคือ ความไม่เสมอภาคทางสังคม เป็น เรื่องที่คนในสังคมกำหนดกฎเกณฑ์และประเมินค่าจัดระเบียบการแบ่งชั้นทางสังคมขึ้น จนในที่สุดก็นำไปสู่ความเหลื่อมล้ำค่าสูงในทางสังคมของคนกลุ่มต่างๆ หรือชนชั้นของคน โดยมีรูปแบบของชนชั้นแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม ทั้งระดับขอบเขตและความเข้มข้นในการแบ่งแยก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมต่างๆ ด้วย

ภาวะผู้นำ จึงมีความหมายที่กว้างมากครอบคลุมไปทุกกลุ่มในสังคม ในทางวิชาการนั้น ได้มีการให้แนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำไว้ตามสายงานทางวิชาการแต่ละแขนง จึงทำให้การศึกษาเรื่องภาวะผู้นำจำกัดขอบเขตลงมาได้ระดับหนึ่ง ในกลุ่มของนักวิทยาการจัดการและนักจิตวิทยา ได้ให้แนวคิดไว้น่าสนใจคือ ภาวะผู้นำเป็นบุคลิกภาพในการกระทำการต่างๆ ภายใต้งานของกลุ่ม เป็นการประกอบกันเข้าของลักษณะหลายประการที่ทำให้บุคคลสามารถขึ้นมาให้บุคคลอื่นกระทำการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการได้ ทั้งนี้การมีภาวะผู้นำต้องประกอบด้วยบุคลิกภาพ สถานการณ์ของสังคม ซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับบุคคลทั้งในเชิงแรงจูงใจ ขบวนการทางใจ บทบาทการกระทำซึ่งทำให้เกิดภาวะการณ์ที่สามารถครอบงำคนอื่นได้ ¹

¹ Emory S. Bogardus, Leaders and Leadership (New York : Appleton-Century-Crofts, Inc., 1934), pp. 3-10. และ Ordway Tead, The Arts of Leadership (New York : McGraw Hill Book Company, Inc., 1935), pp.19-21.

เอ็ดวิน พี. ฮอลลันเดอร์ (Edwin P. Hollander) ² กล่าวว่า กรอบความคิดสำคัญเกี่ยวกับภาวะผู้นำขึ้นพื้นฐานที่ว่า "ผู้นำเกิดขึ้นเองไม่ได้ถูกสร้างขึ้น" มีอยู่ในกลุ่มองค์กรจำนวนน้อย เพราะในความเป็นจริงแล้ว พฤติกรรมที่แสดงถึง "ภาวะผู้นำ" นั้นจะต้องรวมถึงปฏิสัมพันธ์ของบรรดาผู้ตาม (followers) ด้วย ดังนั้นคำว่า ภาวะผู้นำ (leadership) และคำว่า ผู้นำ (leader) จึงยังคงใช้ในความหมายที่เหมือนกัน (ทั้งๆ ที่มีความหมายต่างกัน) แต่โดยทั่วไปแล้วผู้นำมักมีอิทธิพลเหนือกลุ่มของตน โดยที่ภาวะผู้นำนั้น เราพบได้จากการแสดงออกโดยปัจเจกบุคคล ซึ่งไม่ได้หมายถึงบุคคลคนเดียว แต่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้นำและผู้ตามดังกล่าวแล้ว

เชสเตอร์ ไอ. เบิร์นบาร์ด และ เฟรด อี. ฟิลด์เลอร์ (Chester I. Bernard and Fred E. Fielder) ³ อธิบายถึงลักษณะของภาวะผู้นำว่า หมายถึง คุณภาพและพฤติกรรมของบุคคลในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ที่บุคคลหนึ่งจะมีอำนาจและอิทธิพลในการขึ้นำกิจกรรมต่างๆ และควบคุมการกระทำและพฤติกรรมของบุคคลอื่นได้มากกว่าที่บุคคลอื่นจะทำได้บุคคลนั้นได้ ในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือภาวะผู้นำนั้นเกิดขึ้นกับบุคคลที่สามารถขึ้นำบุคคลอื่นได้มากกว่าดังกล่าวนั้นเอง

ชาร์ลส์ เอช. ไตตัส (Charles H. Titus) ⁴ ได้กำหนดส่วนประกอบสำคัญ 6 ประการ สำหรับบุคคลที่มีลักษณะของผู้นำหรือเกิดภาวะผู้นำในไว้ดังนี้ คือ

1. มีความเฉลียวฉลาด มีไหวพริบทันคน และทันเหตุการณ์
2. มีจิตใจแน่นอนไม่โลเล มีความเชื่อมั่นในตัวเอง
3. มีความรู้ความสามารถ มีความรับผิดชอบในงานที่ทำ

² Edwin P. Hollander, Leadership Dynamics : A Practical Guide of Effective Relationships (New York : The Free Press, 1978), pp.1-7.

³ ไบรด์ดูราบายละเบียคใน Chester I. Bernard, Organization and Management. (Cambridge Massachusetts : Harvard University Press, 1962). และ Fred E. Fielder, A Theory of Leadership (New York : McGraw-Hill Book Company, 1967).

⁴ Charles H. Titus, The Process of Leadership : Human Relation in the Making (Dubuque, Iowa : Wm. C. Brown Co., 1950), pp.52-56.

4. มีกำลังใจสูง
5. มีประสบการณ์มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งประสบการณ์ที่เกี่ยวกับการเคยเป็นผู้อยู่ใต้การปกครองหรือบังคับบัญชาจากหัวหน้างานหลายคนหลายรูปแบบ แล้วสร้างพรรคหรือรูปแบบการปกครองของตัวเองขึ้น
6. เป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงเกียรติคุณ

ภาวะผู้นำตามความหมายดังกล่าวข้างต้น จึงเป็นลักษณะ เฉพาะตัวของแต่ละบุคคล และมีส่วนเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ต่างๆ ด้วย บุคคลผู้มีความเฉลียวฉลาด มีความสามารถ เฉพาะตัวดี ก็จะมีบุคลิกภาพที่ดี ถ้าบุคคลดังกล่าวนี้เป็นบุคคลที่ปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ต่างๆ ได้ดี บุคคลนั้นก็ยิ่งจะมีลักษณะของภาวะผู้นำมากยิ่งขึ้น

เชซิล เอ. กิบบ์ (Cecil A. Gibb) ^๖ สรุปถึงความหมายของภาวะผู้นำ โดยแบ่งออกเป็น 6 ประเภทต่างๆ กันดังนี้ คือ

1. ความหมายในเชิงตำแหน่ง หมายถึง ภาวะผู้นำเกิดขึ้นตามตำแหน่งหน้าที่ที่บุคคลรับผิดชอบ
2. ความหมายในเชิงพฤติกรรม ภาวะผู้นำเกิดขึ้นกับบุคคลที่มีบทบาทนำคนอื่นในลักษณะที่สามารถจูงใจและทำให้คนอื่นปฏิบัติตามได้
3. ความหมายในเชิงสังคมมิติ หรือในเชิงความสัมพันธ์กลุ่มสมาชิกต่างๆ ในสังคม
4. ความหมายในเชิงอิทธิพลที่ผู้นำมีต่อกลุ่ม หมายถึง ภาวะผู้นำเป็นภาวะที่บุคคลนั้นมีอิทธิพลในการชักนำบุคคลอื่นๆ ในกลุ่มได้
5. ความหมายในเชิงอิทธิพลที่ผู้นำมีต่อการ เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของกลุ่ม กล่าวคือ ความเป็นไปของกลุ่มเกิดขึ้นเพราะอิทธิพลความคิดและการกระทำของผู้นำเป็นอย่างมาก
6. ความหมายในเชิงหน้าที่ ผู้นำย่อมกระทำหน้าที่ในลักษณะหนึ่งที่มีความแตกต่างอย่างชัดเจนจากบุคคลอื่นๆ

^๖ Cecil A. Gibb, "Definition of the Leader", Perspectives on the Group Process 2nd ed. (New York : Houghton Mifflin Company, 1970), pp.156-162.

จากแนวคิดต่างๆ ในการให้ความหมายของภาวะผู้นำดังกล่าวมาทั้งหมดนั้น จะเห็นว่า ภาวะผู้นำเกิดขึ้นกับกลุ่มคนทุกกลุ่มในสังคม เป็นลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในกลุ่มที่เป็นไป โดยไม่เท่าเทียมกัน กล่าวคือจะเกิดลักษณะของผู้นำ (leader) ขึ้นพร้อมๆ กับลักษณะของผู้ตาม (followers) โดยผู้นำซึ่งมีบุคลิกภาพพิเศษ จะใช้สถานการณ์แวดล้อมต่างๆ ชักจูง หรือชักนำบุคคลอื่นในกลุ่มให้ปฏิบัติตาม จนมีอำนาจและอิทธิพลครอบงำคนอื่น ๆ ในกลุ่มได้ ความสำเร็จของภาวะผู้นำสามารถพิจารณาได้จากหลาย ๆ ลักษณะประกอบกัน คือทั้งลักษณะบุคลิกภาพและสภาพแวดล้อมต่างๆ ซึ่งได้แก่ ตำแหน่งงาน พฤติกรรมของบุคคล พฤติกรรมของกลุ่ม อิทธิพลระหว่างบุคคล อิทธิพลของบุคคลต่อพฤติกรรมของกลุ่ม และการทำหน้าที่ต่างๆ ของบุคคล โดยนัยดังกล่าวนี้ความหมายของภาวะผู้นำ (leadership) และผู้นำ (leader) จะใช้ในความหมายที่เหมือนกัน

2. ประเภทของผู้นำ

จากความหมายของภาวะผู้นำดังกล่าวมาข้างต้น ได้มีแนวคิดหลากหลายในการแบ่งผู้นำออกเป็นประเภทต่างๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับว่าจะจัดแบ่งโดยยึดลักษณะใดเป็นฐานสำคัญ ยกตัวอย่างเช่น การแบ่งประเภทโดยยึดเอาพฤติกรรมของผู้นำเป็นเกณฑ์ และใช้ทฤษฎีทางจิตวิทยาเป็นองค์ประกอบร่วม วิธีนี้แบ่งผู้นำออกเป็น 4 ประเภทใหญ่ๆ คือ⁶

1. ประเภทที่กระตือรือร้นและมองโลกในแง่ดี (active positive) ประเภทนี้ มีกระขยันขันแข็งในการทำงาน นิยมตำแหน่งที่มีบทบาทสูง มีผลงานมาก มีทัศนคติต่องานและต่อสิ่งแวดล้อมในทางที่ดี
2. ประเภทที่กระตือรือร้นและมองโลกในแง่ร้าย (active negative) เป็นประเภทที่ขยันขันแข็งในการทำงาน แต่ไม่นิยมยินดีกับตำแหน่งที่มีบทบาทสูงหรือมีผลงานมาก และมีทัศนคติต่องานและสิ่งแวดล้อมในทางที่ไม่ดี

⁶ เป็นการศึกษากรณีประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกา โดย James D. Barber, The Presidential Character : Predicting Performance in the White House (Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall inc., 1970).

3. ประเภทเฉื่อยชาแต่มองโลกในแง่ดี (passive positive) เป็นบุคคลประเภททำงานสบายๆ ไม่ชอบงานหนัก ไม่นิยมตำแหน่งใหญ่โต แต่มีทัศนคติต่องานและสิ่งแวดล้อมในทางที่ดี

4. ประเภทเฉื่อยชาและมองโลกในแง่ร้าย (passive negative) เป็นประเภทไม่ชอบทำงานหนัก ไม่นิยมกับตำแหน่งใหญ่โต และยังมีทัศนคติต่องานและต่อสิ่งแวดล้อมในทางที่ไม่ดีด้วย

อิมอร์รี่ เอส. โบการ์ดัส (Emory S. Borgardus) ⁷ แบ่งประเภทผู้นำโดยอาศัยลักษณะร่วมของผู้นำในโลกมาจัดเป็นรูปแบบ (model) ที่มีความคล้ายคลึงกัน และแบ่งออกได้เป็น 5 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. ผู้นำประเภทโดยตรงและโดยอ้อม (direct and indirect) กล่าวคือผู้นำประเภทโดยตรงมักเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มคนมากกว่ากับสิ่งของ ผู้นำโดยตรงจะมีบทบาททางบุคลิกภาพกว้างขวาง เช่น ครูกับนักเรียนในห้อง เป็นต้น ครูจะควบคุมห้องเรียนโดยตรงและใช้คำพูดและภาษาเป็นสื่อติดต่อและชี้นำนักเรียน ส่วนแบบโดยอ้อมนั้น ผู้นำจะสามารถทำให้เกิดกำลังใจขับเคลื่อนอย่างมากและมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการกระทำของคนในเวลาต่อมา รวมทั้งทัศนคติและความเชื่อของคนด้วย ผู้นำประเภทนี้ ได้แก่ ผู้นำทางการประดิษฐ์สร้างสรรค์สิ่งต่างๆ เช่น นักเขียน นักดนตรี นักแสดง เป็นต้น

2. ผู้นำที่เข้าข้างใดข้างหนึ่งและผู้นำแบบวิทยาศาสตร์ (partisan and scientific leaders) ผู้นำแบบเข้าข้างใดข้างหนึ่งจะแสดงบทบาทในการแทนบางสิ่งหรือบางคน ผู้นำแบบนี้จะขยายจุดที่เข้มแข็งออกไปและจากจุดที่อ่อนแอเอาไว้ เมื่อจะตัดสินใจหาสิ่งใด ผู้นำประเภทนี้จะระลึกอยู่เสมอว่า เขาเป็นตัวแทนอะไรหรือบุคคลกลุ่มใด

ส่วนผู้นำแบบวิทยาศาสตร์ ผู้นำประเภทนี้ค่อนข้างหายาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มคนในสังคมต่างๆ ซึ่งไม่ใช่กลุ่มทางวิทยาศาสตร์ เพราะเป็นประเภทที่ยึดมั่นในสิ่งต่างๆ อย่างจริงจังเมื่อสิ่งนั้นได้รับการพิสูจน์แล้ว และปกป้องความจริง ผู้นำประเภทนี้จึงเป็นตุลาการตัดสินมากกว่าจะเป็นผู้สนับสนุน

⁷ Emory S. Bogardus, Leaders and Leadership, pp.15-23.

3. ผู้นำทางสังคม, การบริหาร และทางจิตใจ (social, executive, and mental leadership)

ผู้นำทางสังคม เป็นผู้นำที่เกิดขึ้นก่อนกลุ่ม เป็นบุคคลดีเด่นในโรงเรียน หรือ วงอาชีวะในสังคม ผู้นำแบบนี้มีลักษณะคล้ายกับผู้นำโดยตรง เขาจะเป็นผู้นำในการสร้างความรู้สึกร่วมและสร้างแรงบันดาลใจขึ้น

ในทางตรงกันข้าม คือผู้นำทางด้านจิตใจ จะทำหน้าที่ดีที่สุดในที่สุดหลังจาก เขาจะเป็นผู้สร้างความคิดดี และใหม่ ๆ เสมอ ซึ่งเป็นความคิดที่สามารถปฏิบัติได้ ประชาชนจะต้องพอใจในลักษณะความต้องการของชีวิตที่ลึกซึ้งจึงจะยอมรับผู้นำประเภทนี้ได้

ผู้นำประเภทบริหาร ประเภทนี้แสดงบทบาทเป็นทั้งผู้นำทางสังคมและทางจิตใจ กล่าวคือจะร่วมทำงานกับประชาชน และขณะเดียวกันก็เสนอความคิดใหม่ ๆ เสมอ เขาจะพยายามรักษาอำนาจในองค์กรไว้โดยการย้ายอำนาจมาสู่ตน เช่น กรณีสตาลินพยายามดึงอำนาจพระมาจากรอดสกี และสามารถขึ้นเป็นทายาทของเลนินได้ เป็นต้น

4. ผู้นำเอกราชปัตย์, แบบพ่อปกครองลูก และแบบประชาธิปไตย (autocratic, paternalistic and democratic leadership)

ผู้นำแบบเอกราชปัตย์ ปกครองคนโดยไม่มีการปรึกษาหารือผู้ใด ตัดสินใจโดยความคิดความเชื่อของตนเองเป็นหลัก ใช้การปกครองแบบ "กฎเหล็ก" พฤติกรรมของบุคคลถูกควบคุมให้ เป็นไปตามแผนและนโยบายที่วางไว้ ผู้นำประเภทนี้มักอ้างความชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจโดยการเกิดและประสบการณ์ หรืออ้างวิกฤติการณ์เพื่อตัดสินใจกระทำกรอย่างหนึ่งอย่างใด ถ้าผู้นำประเภทนี้ทำผิดพลาดก็หมายความว่า เขาไม่ความรู้ที่แท้จริงกับเรื่องนั้นเลย

ผู้นำแบบพ่อปกครองลูก เป็นผู้นำที่เป็นธรรมชาติมากที่สุด ความสัมพันธ์ในกลุ่มมีลักษณะ เป็นสวัสดิการของสมาชิก ความผิดพลาดที่เกิดในกลุ่ม ผู้นำมักอ้างความรับผิดชอบ ผู้นำจึงปกป้องกลุ่มโดยการตัดสินใจกระทำกรใดๆ ขึ้นสุดท้ายด้วยตัวเอง จุดอ่อนของผู้นำทั้ง 2 แบบคือ เอกราชปัตย์ และแบบพ่อปกครองลูกคือ กลุ่มจะอ่อนแอเมื่อขาดผู้นำ เพราะกลุ่มต้องพึ่งพาผู้นำ และผู้นำเองก็ไม่ได้ให้ประสิทธิภาพที่กลุ่มจะพัฒนาสมาชิกในกลุ่มเลย

ส่วนผู้นำแบบประชาธิปไตย นับเป็นผู้นำประเภทที่มีจุดอ่อนน้อยที่สุด เป็นผู้นำที่เกิดมาจากความต้องการของสมาชิกในกลุ่ม ผู้นำประเภทนี้จะดึงประชาชนขึ้นสู่ระดับที่เหมาะสม ไม่ให้ เป็นไปตามความต้องการของผู้นำ ผู้นำจะสร้างประชาชนขึ้นเป็นผู้นำแทนที่เขา หรืออาจจะก้าวหน้ากว่า การตัดสินใจเป็นการแนะนำมากกว่าจะเป็นคำสั่ง และไม่นิยมความรุนแรงใดๆ

นอกจากนี้ ก็มีการจัดแบ่งประเภทของผู้นำออกไปอีกหลายลักษณะ เป็นต้นว่า งานของ เบอร์นาร์ด เอ็ม. บาสส์ (Bernard M. Bass) * จำแนกผู้นำออกเป็น 4 ประเภท ใหญ่ๆ คือ ผู้นำจำแนกตามสถานภาพ (status) ผู้นำจำแนกตามการยกย่องนับถือ (esteem) ผู้นำจำแนกตามพฤติกรรม (behavior) และผู้นำจำแนกตามการมีอิทธิพล (influence) อย่างไรก็ตาม การจำแนกผู้นำออกเป็นประเภทต่างๆ ก็เพื่อให้เราทราบถึงลักษณะและรูปแบบของภาวะผู้นำ ที่มีอยู่หลากหลาย ทำให้สามารถประเมินและตัดสินใจทางการศึกษาผู้นำได้อย่างเจาะจง และครอบคลุม ประเด็นที่ต้องการศึกษา และสามารถเข้าใจถึงลักษณะบทบาทของผู้นำแต่ละประเภทที่มีผลกระทบต่อ กลุ่มแตกต่างกัน รวมทั้งรูปแบบของการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองด้วย

3. วิธีการศึกษาภาวะผู้นำ

แม้แนวคิดเรื่องภาวะผู้นำจะขยายออกไปอย่างกว้างขวางในกลุ่มนักรัฐศาสตร์ และ นักสังคมวิทยาการเมือง และได้สนใจศึกษากันมานานแล้วก็ตาม แต่รูปแบบ (model) ใหญ่ๆ ที่ใช้ในการศึกษามีอยู่ 2 แบบคือ รูปแบบการศึกษาผู้นำ (elitist model) และรูปแบบการศึกษาเชิง พหุนิยม (pluralist model)

3.1 รูปแบบการศึกษาผู้นำ (elitist model)

พาเรโต (Vilfredo Pareto) * ให้ความเห็นว่า สมาชิกของกลุ่มต่างๆ ในสังคมจะมีความแตกต่างและไม่เท่าเทียมกัน เพราะโดยพื้นฐานแล้วคนจะแตกต่างทางด้านจิตวิทยา ศีลธรรม สรีระวิทยา และอื่นๆ ซึ่งปัจจัยเหล่านี้จะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของคน กล่าวคือ เมื่อปัจจัย พื้นฐานดังกล่าวของคนแตกต่างกัน ก็ย่อมส่งผลให้บุคคลมีพฤติกรรม ความสามารถ และบทบาทแตกต่างกันด้วย เหตุนี้ในกลุ่มสมาชิกของคนในสังคม จึงมีความไม่เสมอภาพ และสามารถแบ่งประเภทของคน ในสังคมออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ ซึ่งเห็นได้ชัดเจนคือ กลุ่มผู้นำ (elites) และกลุ่มที่ไม่ได้เป็นผู้นำ (non-elites) ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นกลุ่มรองหรือกลุ่มผู้ตามก็ได้ (followers) โดยปกติแล้ว

* โปรดดูรายละเอียดใน Bernard M. Bass, Leadership Psychology and Organization Behavior (New York : Harper and Row, 1950).

* โปรดดูรายละเอียดใน Vilfredo Pareto, The Mind and the Society (New York : Dover Publications, Inc., 1935).

กลุ่มผู้นำจะมีจำนวนน้อย แต่จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองอย่างยิ่ง กลุ่มผู้นำจะผูกขาดอำนาจและได้รับผลประโยชน์ต่างๆ จากการมีอำนาจนั้น กลุ่มผู้นำสามารถจำแนกย่อยออกไปได้อีกเป็น 2 ลักษณะคือ

ก. ผู้นำที่ทำหน้าที่ในการปกครอง (governing elite) มีส่วนเกี่ยวกับการจัดตั้งรัฐบาล มีอิทธิพลต่อการบริหาร และฝ่ายนิติบัญญัติทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ข. ผู้นำที่ไม่มีส่วนในการปกครอง (non-governing elite) จะไม่มีส่วนในการจัดตั้งรัฐบาล การบริหาร และฝ่ายนิติบัญญัติโดยตรง แต่มีสถานภาพสูงเพราะมีคุณสมบัติที่ดีครบถ้วน อาทิ เช่น ศิลปิน นักเขียน นักธุรกิจอุตสาหกรรม นักวิทยาศาสตร์ ผู้นำชุมชน เป็นต้น

ส่วนกลุ่มผู้ตามนั้น จะมีคุณสมบัติทางกายภาพและจิตวิทยาต่ำกว่า คนกลุ่มนี้มักจะถูกกดขี่ตามแบบอย่างของผู้นำกลุ่ม แต่ก็มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อกลุ่มผู้นำ ในฐานะของผู้ประพฤติดำตาม และส่งเสริมภาวะผู้นำ

ในทุกกลุ่มทุกสังคมจะมีผู้นำอยู่เสมอ และภาวะผู้นำจะมีการเปลี่ยนแปลงไปเหมือนวัฏจักรชีวิต คือ มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย หมุนเวียนไป เมื่อผู้นำกลุ่มเดิมสลายตัวไปก็จะเกิดผู้นำคนใหม่ เข้ามาแทนที่ ซึ่งกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้เป็นไปตามสภาพการณ์ของแต่ละสังคมที่มีบริบท (context) แตกต่างกันไป

เกย์ตาโน มอสกา (Gaetano Mosca) ¹⁰ นักคิดเกี่ยวกับผู้นำคนหนึ่ง มีความเห็นไปในแนวเดียวกับพาเรโตดังกล่าวแล้ว โดยมอสกาให้แนวคิดที่ว่า ทุกสังคมจะมีกลุ่มคนอยู่สองกลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มผู้นำหรือกลุ่มผู้ปกครอง กับกลุ่มผู้ตามหรือกลุ่มผู้ถูกปกครอง ซึ่งโดยทั่วไปแล้วกลุ่มผู้นำจะมีจำนวนน้อยกว่ากลุ่มผู้ตาม เป็นกลุ่มที่ผูกขาดอำนาจในการปกครอง และรับผลประโยชน์จากการมีอำนาจ กลุ่มผู้นำสามารถมีอำนาจในการเป็นผู้ปกครองได้ เนื่องจากความสามารถในการจัดองค์กรที่ดีจนสามารถครอบงำคนกลุ่มอื่นในสังคมซึ่งไม่มีองค์กรที่ดีพอ

¹⁰ โปรดดูรายละเอียดใน Gaetano Mosca, The Ruling Class. (New York : MacGraw-Hill Company, 1939).

โรเบิร์ต มิเชลส์ (Robert Michels) ¹¹ ก็นับเป็นอีกคนหนึ่งที่มีทัศนะเกี่ยวกับผู้นำในแนวเดียวกับพาเรโต และมอสกาดังกล่าวมาแล้ว โดยให้แนวคิดว่าการจัดองค์กรที่ซับซ้อนของกลุ่มต่างๆ ในสังคมจะทำให้เกิดภาวะผู้นำขึ้น ผู้นำจะใช้ความชำนาญในการจัดระเบียบบริหารองค์กร เพื่อรักษาตำแหน่งให้ยาวนานที่สุดเท่าที่จะทำได้ รวมทั้งการรักษาสถานภาพและสิทธิพิเศษของตนไว้ ตลอดจนการพยายามรักษาวิถีการดำเนินชีวิตและชนิดของงานที่เคยทำไว้ให้คงอยู่ต่อไป

จากแนวคิดรูปแบบการศึกษาชนชั้นนำดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปแนวคิดเด่นๆ ออกเป็นประเด็นสำคัญ ได้ดังนี้ คือ

ประเด็นแรก ในสังคมต่างๆ โดยทั่วไป จะมีการแบ่งคนออกเป็น 2 กลุ่มอย่างชัดเจน โดยคนกลุ่มน้อยจะเป็นกลุ่มที่มีอำนาจ ขณะที่คนกลุ่มใหญ่ไม่มีอำนาจ คนกลุ่มน้อยที่มีอำนาจจะเป็นฝ่ายจัดสรรแบ่งปันสิ่งที่มีคุณค่าต่างๆ (Values) เพื่อสังคม ขณะที่คนส่วนมากไม่มีส่วนร่วมตัดสินใจในกิจกรรมดังกล่าว

ประเด็นที่สอง คนกลุ่มน้อยที่มีอำนาจมากกว่าคนกลุ่มใหญ่มีลักษณะหลายประการแตกต่างจากคนกลุ่มใหญ่ ส่วนมากจะเป็นบุคคลที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมสูง มีความสามารถในด้านต่างๆ มากกว่า

ประเด็นที่สาม ชนกลุ่มน้อยซึ่งเป็นชนชั้นนำในทุกสังคม จะมีการจัดองค์กรในการปกครองต่างๆ อย่างดี และใช้ความชำนาญในการจัดระเบียบบริหารองค์กรซึ่งคนมีประสบการณ์มากรักษาตำแหน่งและอำนาจให้ยาวนานที่สุด รวมทั้งการรักษาสถานภาพและสิทธิพิเศษต่างๆ ของตนไว้ และพยายามรักษาวิถีการดำเนินชีวิตและชนิดของงานที่เคยทำไว้ให้คงอยู่ต่อไป

ประเด็นที่สี่ คนทั้ง 2 กลุ่ม คือทั้งชนชั้นนำกลุ่มน้อย และผู้ตามซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ เหล่านี้ยอมรับค่านิยมของระบบสังคมและร่วมกันรักษาไว้

ประเด็นสุดท้าย การแสดงบทบาทพฤติกรรมที่เกี่ยวกับการตัดสินใจในนโยบายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนหรือสังคม ส่วนใหญ่ชนชั้นนำจะเป็นผู้กระทำการเหล่านั้น เหตุนี้ชนชั้นนำเหล่านี้จึงเข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมืองจำนวนมาก และมีระดับของการมีส่วนร่วมสูงด้วย

¹¹ โปรดดูรายละเอียดใน Robert Michels, Political Parties (New York : MacMillan Co., 1962).

3.2 รูปแบบการศึกษาเชิงพหุนิยม (pluralist model)

แนวคิดในการศึกษาเชิงพหุนิยมนี้ค่อนข้างจะแตกต่างจากรูปแบบการศึกษาผู้นำ กล่าวคือการศึกษานี้มีแนวคิดว่าการเมืองหรือการใช้อำนาจทางการเมืองเป็นเรื่องของการแข่งขันของกลุ่มอิทธิพลต่างๆ ที่ผลัดเปลี่ยนกันเข้าไปมีอำนาจทางการเมือง เหตุนี้จึงไม่มีกลุ่มใดที่มีอิทธิพลและอำนาจในการตัดสินใจอย่างเด็ดขาดแต่กลุ่มเดียว จุดเน้นการศึกษาเชิงพหุนิยมนี้จึงอยู่ที่ "กลุ่มอิทธิพล" (interest group) ซึ่งเป็นกลุ่มพื้นฐานในสังคมทั่วไป รูปแบบการศึกษาเชิงนี้จึงเรียกได้ชื่ออย่างหนึ่งว่า กลุ่มแนวคิดเชิงประชาธิปไตยหลากหลาย (democratic pluralist). ซึ่งนักรัฐศาสตร์ผู้หนึ่งซึ่งเน้นศึกษาและให้ความสำคัญกับกลุ่ม คือ รอเบิร์ต เอ. ดาห์ล (Robert A. Dahl) ให้แนวคิดว่า อำนาจทางการเมืองหรือการตัดสินใจจะกระจายออกไปตามกลุ่มต่างๆ ที่เข้าแข่งขันต่อรอง เพื่ออำนาจทางการเมือง ซึ่งกลุ่มต่างๆ เหล่านี้นับเป็นพื้นฐานที่มีผลกระทบโดยตรงต่อองค์กรทางการเมือง ดาห์ลเห็นว่าการแข่งขัน (competition) เป็นความสัมพันธ์ที่กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ตั้งใจให้เกิดขึ้น และถูกกำหนดโดยสมาชิกของกลุ่ม และมีผลต่อการจัดอำนาจของกลุ่ม ส่งผลให้การกระจายอำนาจจะไม่มีความสิ้นสุดและไม่คงที่ แต่จะเปลี่ยนแปลงไปตามกลุ่มต่างๆ ในช่วงเวลาสั้นๆ ¹²

นอกจากนี้ ดาห์ลยังมีความเห็นว่า ในทุกสังคมจะมีความหลากหลาย ประชาชน จะมีความแตกต่างกันทั้งในเรื่องของชาติพันธุ์ ศาสนา ทักษะพิเศษ การศึกษา ค่านิยม ธรรมเนียม ระดับของรายได้ ตลอดจนรูปแบบในการดำเนินชีวิต สังคมที่หลากหลายนี้เองได้ส่งผลให้เกิดลัทธิความหลากหลายในทางการเมือง (political pluralism) ขึ้นด้วย ซึ่งลักษณะการเมืองแบบนี้ ประชาชนจะเป็นผู้กำหนดความคิด ผลประโยชน์ และความสัมพันธ์กัน ผลที่ตามมาคือในสังคมจะมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน แต่ประชาชนสามารถประสานผลประโยชน์โดยการรวมกันเป็นกลุ่ม เกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มสมาคมโดยสมัครใจ และมีระบบตัวแทนเข้ามาตาม

¹² โปรดดูรายละเอียดใน Allen J. Witt, Village Organization and Leadership in Northeast Thailand : A Study of the Villagers' approach to Their Problem and Need (Bangkok : The Department of Community Development, 1966). และ Robert A. Dahl, Who Govern : Democracy and Power in American City. (New Haven : Yale University Press, 1966).

ปรัชญาทางการเมือง ในขณะที่เดียวกันก็จะเกิดการแข่งขันกันขึ้นระหว่างพรรคและสมาคมต่างๆ ประชาชนจะมีส่วนร่วมในการแข่งขันโดยการให้ความร่วมมือกับกลุ่มทั้งในรูปแบบร่วมมือผ่านตัวแทนหรือรูปแบบการเป็นตัวแทนโดยตรง เพื่อใช้อิทธิพลรักษาผลประโยชน์ของตนในระบบการเมือง ซึ่งนับเป็นวิธีการที่ง่ายที่จะให้บุคคลที่ไม่ใช่ชนชั้นนำ ที่ไม่มีส่วนในกลุ่มผู้ปกครองสามารถเข้าไปใช้อิทธิพลในการกำหนดนโยบายทางการเมืองต่างๆ ¹³

ส่วนเนลสัน พอลสบี (Nelson Polsby) ¹⁴ นักคิดในแนวการศึกษาเชิงพหุนิยมอีกคนหนึ่งเห็นว่า การกระจายอำนาจจะยังคงอยู่เท่าที่ียังมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ (decision making) การเลือกตั้งนับเป็นความสัมพันธ์โดยตรงกับการกระจายการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจหลัก และพื้นฐานของอิทธิพลในการเลือกตั้งจะอยู่เหนือความสัมพันธ์กับองค์การกระจายการตัดสินใจมากกว่าการจะถูกครอบงำหรือปิดกั้น

โดยสรุปแล้วแนวคิดชนชั้นนำเชิงพหุนิยมนี้ มีจุดเน้นที่แตกต่างไปจากแนวคิดการศึกษาผู้นำคือ แนวคิดที่ว่าการเมืองเป็นเรื่องของการแข่งขันของกลุ่มผลประโยชน์ที่เกิดจากการรวมตัวของปัจเจกบุคคล และสามารถมีอิทธิพลและมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจต่างๆ ทางการเมือง อำนาจและอิทธิพลทางการเมืองจะไม่กระจุกตัวอยู่กับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เป็นเวลานานๆ แต่จะเปลี่ยนแปลงไปตามประเด็นของนโยบายและการตัดสินใจปัญหา หรือผลประโยชน์ของกลุ่มต่างๆ การมีส่วนร่วมทางการเมืองของกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ก็มีอยู่ 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ โดยการมีตัวแทนหรือการเป็นตัวแทนโดยตรง ทั้งนี้กระบวนการในการเลือกตั้งจะเป็นเครื่องมือสำคัญในการมีส่วนร่วมดังกล่าว

การนำแนวคิดเรื่องชนชั้นนำมาศึกษาดังกล่าวข้างต้นนี้ ก็เพื่อให้ได้แนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำ (leadership) ซึ่งเป็นคนกลุ่มสำคัญในทุกสังคม ดังนั้นเมื่อเราทราบถึงความหมาย ประเภท และแนวการศึกษาชนชั้นนำดังกล่าวแล้ว ต่อไปนี้จะได้ศึกษาถึงแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองซึ่งเกี่ยวข้องกับบทบาทของภาวะผู้นำโดยตรง

¹³ Ibid.

¹⁴ Nelson Polsby, Community Power and Political Theory. second Edition (New Haven : Yale University Press, 1980). pp.154.

8. การกระทำที่มุ่งต่อการเลือกสรรผู้นำทางการเมือง มุ่งที่จะมีอิทธิพลต่อนโยบายสาธารณะหรือเป็นความพยายามที่จะมีอิทธิพลต่อการกระทำต่างๆ ของหน่วยราชการ (bureaucratic actions)

9. การกระทำที่เป็นกิจกรรมอันมีผลกระทบต่อการเมืองระดับชาติ เท่านั้น

10. การกระทำที่เป็นการกระทำทางการเมือง (a political act)

ไวย์เนอร์ ได้สรุปการมีส่วนร่วมทางการเมืองทั้ง 10 ประเด็นไว้ว่า การมีส่วนร่วมทางการเมือง เป็นการกระทำการต่างๆ โดยสมัครใจทั้งการกระทำที่มีผลสำเร็จหรือล้มเหลว รวมทั้งการกระทำที่มีการจัดองค์กรและไม่มีการจัดองค์กร การกระทำที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องหรือเกิดขึ้นชั่วคราวและไม่ว่าจะเป็นการกระทำที่ถูกต้องตามกฎหมายหรือไม่ก็ตาม โดยการกระทำต่างๆ นั้นมุ่งที่จะให้มีผลกระทบหรือมีอิทธิพลต่อนโยบายสาธารณะ การบริหารนโยบายสาธารณะและการเลือกผู้นำทางการเมืองของรัฐบาลทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

นอร์แมน เอช. ไนย์ และซิดนีย์ เวอร์บา (Norman H. Nie and Sidney Verba)¹⁷ ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมืองไว้ว่า หมายถึงกิจกรรมต่างๆ ประชาชนกระทำอย่างถูกต้องกฎหมาย ซึ่งมีวัตถุประสงค์โดยตรงทั้งในระดับน้อยและในระดับมากที่จะมีอิทธิพลต่อการเลือกเจ้าหน้าที่รัฐบาล หรือการกระทำที่ดำเนินการอยู่ของเจ้าหน้าที่รัฐบาล และเน้นว่าการมีส่วนร่วมทางการเมืองต้องมีลักษณะ 3 ประการคือ

1. เป็นเรื่องเกี่ยวกับกิจกรรมของพลเมืองแต่ละคน รวมทั้งผู้ที่ขาดความกระตือรือร้นต่อกฎเกณฑ์ แต่เข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยอาชีพ ซึ่งรวมถึงเจ้าหน้าที่รัฐบาล เจ้าหน้าที่พรรคการเมือง และบรรดาหัวคะแนน

2. เป็นการกระทำที่มีจุดหมายที่จะให้มอิทธิพลต่อการตัดสินใจในการเลือกตั้งของรัฐบาลหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล

3. การเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยกระทำกิจกรรมต่างๆ

¹⁷ Norman H. Nie and Sidney Verba, "Political Participation", in Handbook of Political Science : Non Government Politics ed. Fred I. Greenstein and Nelson W. Polsby (Reading Mass : Addison Welsey Publishing Co., 1975), p.1.

ส่วนจอห์นฟรีย์ เค. โรเบิร์ตส์ (Geoffrey K. Roberts) ¹⁸ ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมืองว่า เป็นกิจกรรมที่กระทำโดยสมัครใจของแต่ละบุคคลในกิจการทางการเมือง รวมทั้งการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง การเป็นสมาชิกและเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มการเมือง เช่น ความเคลื่อนไหวของพรรคการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ เจ้าหน้าที่ในสถาบันทางการเมืองต่าง ๆ รวมทั้งกิจกรรมที่ไม่เป็นทางการ เช่น การอภิปรายทางการเมือง หรือร่วมฟังเหตุการณ์ทางการเมือง การชักชวนทางการเมืองของเจ้าหน้าที่หรือสมาชิกกลุ่มการเมือง เป็นต้น

เฮอร์เบิร์ต แมคกลอสกี (Herbert McGlosky) ¹⁹ ก็มีความคิดเห็นในแนวกับโรเบิร์ตส์ดังกล่าวข้างต้น คือ เขาเห็นว่าการมีส่วนร่วมทางการเมือง คือการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยความสมัครใจของบุคคล นับตั้งแต่การที่สมาชิกในสังคมมีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยอ้อมในการเลือกผู้ปกครองประเทศ การลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง การกำหนดนโยบายสาธารณะ การอภิปราย การติดตามข่าวสาร การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การเข้าร่วมประชุม การบริจาคเงินและการติดต่อกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยลักษณะของความกระตือรือร้นในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง อาจพิจารณาได้จากการสมัครเป็นสมาชิกพรรคการเมืองอย่างเป็นทางการ การลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง การเขียนและกล่าวสุนทรพจน์ การรณรงค์หาเสียง การแข่งขันกันเป็นเจ้าหน้าที่พรรคหรือเจ้าหน้าที่รัฐบาล แต่ไม่รวมถึงกิจกรรมที่ไม่สมัครใจ เช่น การเสียภาษี การเป็นทหาร และหน้าที่ด้านตุลาการ เป็นต้น

อาเธอร์ ดับบลิว. บรอมเจจ์ (Arthur W. Bromage) ²⁰ ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยแยกเป็นประเด็นใหญ่ 3 ประเด็น คือ

1. การออกเสียงเลือกตั้ง (participation by voting)

ศูนย์วิทยพัทยากร

¹⁸ Geoffrey K. Roberts, A Dictionary of Political Analysis (London : Longman, 1971), p.145.

¹⁹ Herbert McGlosky, "Political Participation" International Encyclopedia of the Social Science. 12 (1968) : 252.

²⁰ Arthur W. Bromage, Introduction to Municipal Government and Administration (New York : Appleton-Century-Crofts Inc., 1950), p.252.

2. การใช้การบังคับหรือชักนำอย่างไม่เป็นทางการ (informal method of pressure and persuasion) ซึ่งได้แก่ การแสดงความคิดเห็นโดยตรงหรือทางจดหมาย โทรศัพท โทรเลข ฯลฯ และการเดินขบวนหรือก่อการจลาจล

3. การดำเนินการอย่างเป็นทางการ (formal actions) ได้แก่ การใช้สิทธิที่มีอยู่ตามรัฐธรรมนูญและกฎหมาย เช่น การริเริ่มกฎหมาย (initiative) การแสดงประชามติ (referendum) และการถอดถอนบุคคลออกจากตำแหน่ง (recall)

นักวิชาการไทยหลายท่าน²¹ ให้แนวคิดในการมีส่วนร่วมทางการเมืองไว้ว่า เป็นการที่ประชาชนจะพึงมีสิทธิในการกำหนดนโยบาย ในการตัดสินใจ และเกี่ยวข้องกับกิจกรรมต่างๆ ของรัฐบาล และในทางการเมือง เช่น การเข้าไปเป็นรัฐบาลบริหารประเทศ การมีอิทธิพลต่อรัฐบาล และการแสดงความคิดเห็นทางการเมือง เป็นต้น การมีส่วนร่วมตามความหมายนี้ หมายถึงการที่บุคคลแต่ละคนได้มีการกระทำ (activity) ต่างๆ ซึ่งมีผลกระทบและอิทธิพลต่อการตัดสินใจของรัฐบาล กรณีที่บุคคลมีส่วนร่วมทางการเมืองและมีอิทธิพลโดยตรงต่อการตัดสินใจนโยบายของรัฐบาล เรียกว่า การมีส่วนร่วมโดยตนเอง (autonomous participation) ส่วนกรณีการมีส่วนร่วมที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจนโยบายทางอ้อมนอกเหนือจากแต่ละบุคคลโดยตรงแล้ว เรียกว่า "การมีส่วนร่วมโดยการถูกระดม (mobilized participation) สำหรับรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยทั่วไปในปัจจุบันสามารถแบ่งออกเป็น 6 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. การแสดงประชามติ (referendum) คือการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการพิจารณา และตัดสินใจที่จะรับหรือไม่รับกฎหมาย หรือประเด็นทางการเมืองต่างๆ (political issues) ประชามตินี้อาจจะมีทั้งแบบบังคับให้ประชาชนต้องแสดงประชามติ และแบบไม่บังคับ คือปล่อยให้แสดงประชามติโดยสมัครใจ

²¹ ไพโรตตราชัยละเอียตใน เกษม อุทยานิน, รัฐศาสตร์ (พระนคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2516), หน้า 120-121. จรูญ สุภาพ, หลักรัฐศาสตร์ (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2514), หน้า 333. และทิพาพร พิมพ์สุทธิ์, พัฒนาทางการเมือง (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2521), หน้า 204-205.

2. การริเริ่มเสนอ (initiative) กฎหมายและแนวคิดต่างๆ จุดประสงค์ก็เพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดในการพิจารณากฎหมาย หรือประเด็นต่างๆ ทางการเมือง
 3. การถอดถอน (recall) ตัวแทนของประชาชนหรือเจ้าหน้าที่รัฐบาลเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีอำนาจในการปลดเจ้าหน้าที่ของฝ่ายรัฐบาล หรือตัวแทนของเขา เมื่อผู้นั้นไม่ดำเนินการตามความต้องการของประชาชน หรือประพฤติผิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่มาจากการเลือกตั้ง
 4. การร่วมแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจโดยการลงคะแนนเสียง (plebiscite) เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ร่วมแสดงความคิดเห็น และร่วมตัดสินใจในปัญหาสำคัญ เมื่อรัฐบาลไม่สามารถตัดสินใจปัญหานั้นๆ ได้
 5. การเลือกตั้ง (elections) หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนเลือกและกำหนดตัวบริหารงานสาธารณะ ประชาชนจะใช้สิทธิออกเสียง (voting) เลือกตัวแทนเพื่อไปทำหน้าที่บริหารและด้านอื่นๆ
 6. การมีส่วนร่วมในรูปแบบอื่นๆ เป็นต้นว่า การมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยผ่านสถาบันทางการเมือง เช่น กลุ่มผลประโยชน์ พรรคการเมือง และผ่านตัวแทนของกลุ่มหรือชุมชน เป็นต้น
- กล่าวโดยสรุปแล้ว การมีส่วนร่วมทางการเมืองมีลักษณะสำคัญ ดังนี้คือ
- (1) เป็นการกระทำกิจกรรมต่างๆ ของบุคคลแต่ละคนโดยความสมัครใจ ซึ่งต้องการให้มีผลกระทบหรืออิทธิพลต่อรัฐบาลหรือนโยบายต่างๆ ของรัฐบาล
 - (2) การกระทำที่เป็นการมีส่วนร่วมทางการเมือง เป็นทั้งการกระทำที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย การกระทำที่เป็นไปโดยสงบ เช่น การส่งข้อเรียกร้องหรือการส่งจดหมาย และการเดินขบวนอย่างสงบ เป็นต้น และเป็นการกระทำด้วยความรุนแรงต่างๆ เช่น การจลาจล เป็นต้น
 - (3) การกระทำที่เป็นการมีส่วนร่วมทางการเมือง อาจดำเนินการอย่างค้อมีหรือเกิดปะทุขึ้นเป็นครั้งคราว รวมทั้งอาจมีการจัดองค์กรอย่างเป็นระเบียบ หรือไม่มีการจัดองค์กรใดๆ เลย
 - (4) การกระทำต่างๆ ที่เป็นการมีส่วนร่วมทางการเมือง อาจมีทั้งที่ประสบความสำเร็จหรือเป็นไปตามข้อเรียกร้องหรือวัตถุประสงค์ และเป็นการกระทำที่ไม่ประสบความสำเร็จ

ส่วนรูปแบบของการมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้น ก็มีหลายลักษณะและระดับความเข้มข้นแตกต่างกัน ขึ้นตั้งแต่การริเริ่มความคิดเห็นต่าง ๆ แล้วเสนอเข้าไปหน่วยงานของรัฐบาลหรือรัฐบาลโดยตรง เช่น การเขียนจดหมาย การโทรศัพท์ เป็นต้น การเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นหรือฟังการอภิปรายปัญหาทางการเมืองต่าง ๆ การเข้าร่วมกลุ่มหรือสมัครเป็นสมาชิกพรรคการเมือง การไปใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้ง การลงสมัครรับเลือกตั้ง ไปจนถึงการแสดงประชามติ (referendum) การถอดถอนตัวแทนหรือเจ้าหน้าที่รัฐบาล (recall)

ลักษณะของการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองนั้น จึงมี 2 รูปแบบใหญ่ๆ คือ การเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรงของปัจเจกบุคคลแต่ละคน และการเข้าไปมีส่วนร่วมโดยอ้อมหรือผ่านกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ เป็นการที่ปัจเจกบุคคลไม่ได้กระทำการด้วยตนเอง แต่เสนอความคิดเห็นเข้าสู่กลุ่มที่ตนสังกัดหรือผ่านตัวแทนของกลุ่มกระทำการแทน

ทฤษฎีและแนวความคิด เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์

เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคม (social animals) การที่มนุษย์อาศัยอยู่ในสังคมรวมกันเป็นจำนวนมาก จึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะไปมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ นับตั้งแต่การเกี่ยวข้องกับระหว่างคนสองคน คนในครอบครัว ระหว่างคนกับองค์กร และระหว่างองค์กรต่างๆ ด้วยกันเอง ซึ่งจะเป็นไปอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอตลอดทั่วทั้งสังคม

ความสัมพันธ์ในหลายรูปแบบดังกล่าวทำให้เกิดตำแหน่งต่างๆ ทางสังคม (social positions) ขึ้น นับตั้งแต่หัวหน้าครอบครัว สมาชิกในครอบครัว สมาชิกกลุ่ม ไปจนถึงผู้นำกลุ่ม ผู้นำชุมชน และผู้นำสังคม การแบ่งเป็นกลุ่มเป็นองค์กร โดยมีตำแหน่งทางสังคมตามธรรมเนียมประเพณีของแต่ละสังคมนั้น ทำให้เกิดโครงสร้างทางสังคม (social structure) ขึ้น โจเซฟ กาลาสกีวิช (Joseph Galaskiewicz) ²² ให้แนวคิดที่ว่า ทัศนะที่ได้จากโครงสร้างทางสังคมนั้น นับเป็นแนวคิดของทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (exchange theory) และการศึกษาเกี่ยวกับการกระทำที่มีความมุ่งหมายของคนด้วย

²² Joseph Galaskiewicz, Exchange Networks and Community Politics (California : Sage Publications Ltd., 1979), p.13-16.

ขอมบายเชิงทฤษฎีการแลกเปลี่ยนพิจารณาว่า ผู้กระทำความผิดแต่ละคนในองค์กรสังคมต่าง ๆ เป็นตัวแทนที่ต่อรองแลกเปลี่ยนอย่างมีเหตุผล ด้วยพื้นฐานของผลประโยชน์ (interests) และทรัพยากรต่าง ๆ (resources) ซึ่งเขาต้องการจะปกป้องหรือส่งเสริม กล่าวคือทฤษฎีนี้ ตั้งสมมติฐานบนหลักการที่ว่าปฏิสัมพันธ์ทางสังคมนั้นมีความคล้ายคลึงกับปฏิสัมพันธ์ของพฤติกรรมของกลุ่มเศรษฐกิจระดับย่อย (microeconomic) ที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนและต่อรองกัน และสถานการณ์ของการพนัน (game) สิ่งเดียวที่จะควบคุมบังคับปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ก็คือ ปทัสถาน (norms) ซึ่งทั้งสองฝ่ายจะต้องตอบแทนกันโดยตรงกันข้ามกัน และรวมทั้งอำนาจอำนาจ (power) ของทั้งสองฝ่ายด้วย ปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนแบบดั้งเดิมนั้น ผู้กระทำความผิดคาดหวังว่าจะมีการแลกเปลี่ยนอย่างยุติธรรมจากอีกฝ่ายหนึ่ง ในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการต่าง ๆ ซึ่งมีคุณค่า (value) ที่สามารถเปรียบเทียบได้ ส่วนปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนในปัจจุบันนั้น ผู้กระทำความผิดคาดหวังถึงความมีอิสรภาพสูงสุดของตัวเอง ขณะที่ทำให้ฝ่ายอื่นยอมรับตามความคาดหวังของตน ดังนั้นการแลกเปลี่ยนของคน 2 ฝ่าย ตามแนวคิดนี้จึงเป็นไปในลักษณะที่ไม่เท่าเทียมกันเหมือนแบบดั้งเดิม การแลกเปลี่ยนในปัจจุบันจึงทำให้มีการได้เปรียบเสียเปรียบกันขึ้น

โจเซฟ กาลาสกีวิคซ์ เห็นว่า การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์และทรัพยากรของคนนั้นจะเห็นได้ชัดเจนในระดับย่อย (microlevel) คือในบุคคลและกลุ่ม เพราะกลุ่มย่อยๆ ในสังคมก็เป็นส่วนรวมของสังคมทั้งหมด โดยศึกษาผ่านกระบวนการเลือกทางสังคมของบุคคลแต่ละคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโครงสร้างทางสังคมซึ่งยึดแน่นอยู่กับการดำรงอยู่ของความแตกต่างทางอำนาจระหว่างบุคคลต่าง ๆ ในสังคมเดียวกัน หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งคือ บุคคลพยายามเพิ่มพูนโอกาสในชีวิตให้ตนเองมากขึ้น ขณะเดียวกันก็พยายามลดโอกาสของคนอื่นลง ²³

จากการที่เน้นศึกษาความต้องการของผู้แลกเปลี่ยนเพื่อสร้างความพอใจผ่านปฏิสัมพันธ์ และเกี่ยวข้องกับทรัพยากรต่าง ๆ นั้น พบว่ามีวัตถุประสงค์และรูปแบบ (pattern) มากมายที่ เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคล แต่ความต้องการที่น่าสนใจของผู้ที่ทำการแลกเปลี่ยนกันนั้นมี 3 ประเด็นที่สำคัญคือ ²⁴

²³ Ibid,

²⁴ Ibid, p.20.

1. การแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับเงิน (money) เป็นการสร้างความพอใจที่ดัดแปลงไปสู่ความต้องการได้ตรงกรณี
2. การแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับข่าวสาร (information) เพื่อนำไปสู่วิธีการแก้ไขปัญหาตามที่ต้องการ และการตัดสินใจในประเด็นต่างๆ
3. การแลกเปลี่ยนเพื่อสนับสนุนทางด้านศีลธรรม (moral) เป็นการแลกเปลี่ยนเพื่อความต้องการความถูกต้องตามกฎหมายอย่างพึงพอใจ

พื้นฐานความต้องการของผู้แลกเปลี่ยนคือ รักษาทรัพย์สิน และได้รับการบริการจากสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น และองค์กรต่างๆ ในสังคม เช่น การผลิตสินค้าย่อมต้องการวัตถุดิบ เงินจึงกลายเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนกับวัตถุดิบที่จะนำมาใช้ในการผลิตสินค้า เป็นต้น การแลกเปลี่ยนจึงนับเป็นกระบวนการสำคัญที่จะทำให้ผู้ทำการแลกเปลี่ยนได้บรรลุวัตถุประสงค์หรือความต้องการของตน

นักสังคมศาสตร์ให้แนวคิดเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ไว้ โดยเทียบเคียงพฤติกรรมของคนในสังคมกับพฤติกรรมของสัตว์โลกทั้งหลาย กล่าวคือ เชื่อกันว่าพฤติกรรมของคนในสังคมจะมีแบบแผนบางอย่างที่คล้ายคลึงกับพฤติกรรมของสัตว์โลกอื่น ๆ มนุษย์จะมีการติดต่อคบค้ากันสนิทสนมมากน้อยเพียงใด มักขึ้นอยู่กับ การตอบสนองความต้องการและทำผลประโยชน์แลกเปลี่ยนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นสำคัญ ความต้องการและผลประโยชน์จึงเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของคนที่อยู่ร่วมกัน คนจะแสดงพฤติกรรมต่อผู้อื่นด้วยหวังว่าตนเองจะได้รับผลประโยชน์มากที่สุด ถึงจะสูญเสียอะไรไปบ้างก็เป็นการสูญเสียเพียงเล็กน้อย และผลจากการที่ได้กระทำอะไรลงไปนั้นคือ รางวัล (reward) หรือกำไรจำนวนมากจากผู้อื่น เป็นการตอบสนอง ²⁵ ดังนั้นสิ่งที่จะได้รับการตอบแทนจึงเป็นสิ่งกระตุ้นให้คนคบหาสมาคมกัน นับตั้งแต่การแลกเปลี่ยนในระดับปัจเจกชน จนถึงระดับของส่วนรวม เช่น การที่บุคคลบริจาคเงินให้กับผู้ลี้ภัยหรือพรรคการเมือง เพราะผู้ลี้ภัยรับเลือกตั้งและพรรคการเมือง

²⁵ Doyle Paul Johnson, "Sociological Theory" (New York : John Wiley & sons, 1981). อ้างถึงใน สุวิทย์ รุ่งวิสัย, พฤติกรรมการณ์ลงคะแนนเสียงเลือกตั้งของประชาชนในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ 2526 (กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2528), หน้า 14.

นั้น มีนโยบายที่ทำให้ตนพอใจ หรือตนสามารถร้องเรียนและเรียกร้องในบางสิ่งบางอย่างได้ และการที่สมัครรับเลือกตั้งและพรรคการเมืองบางพรรคใช้สิ่งของแจกเพื่อหาเสียงใช้เงินซื้อเสียง และสร้างสาธารณณะประโยชน์ให้กับเขตเลือกตั้งก็เพื่อหวังความสนับสนุนและคะแนนเสียงจากประชาชนเหล่านี้ เป็นต้น

โดยสรุปแล้ว แนวคิดเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ของคนในสังคมก็คือ ผู้ที่ทำการแลกเปลี่ยนนั้นมีจุดมุ่งหมายและความต้องการในการแลกเปลี่ยน ดังนั้นจึงทำการแลกเปลี่ยนเพื่อให้บริการลู่วัตถุประสงค์และความต้องการนั้น ยุทธวิธีโดยทั่วไปก็จัดการแลกเปลี่ยนและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันขึ้นในระหว่างบุคคลและองค์กรทางสังคม นอกจากนี้ สื่อเชิงสัญลักษณ์ของการแลกเปลี่ยนหรือทรัพยากรต่าง ๆ นับว่ามีส่วนสำคัญต่อผู้แลกเปลี่ยนในองค์กรสังคมที่จะได้รับความพอใจจากความต้องการที่หลากหลายนั้น ซึ่งสื่อเชิงสัญลักษณ์ดังกล่าวก็คือ เงิน, ข่าวสาร และการสนับสนุนทางศีลธรรม โดยสื่อเชิงสัญลักษณ์นี้จะช่วยให้ผู้แลกเปลี่ยนกระทำการแลกเปลี่ยนอย่างตรงกรณีที่สุด เพื่อให้ได้รับผลตามความต้องการ ก็ช่วยให้ได้รับความพอใจทางด้านเศรษฐกิจ, การตัดสินใจ และการแก้ไขปัญหาและความต้องการความถูกต้องชอบธรรมตามกฎหมาย

แนวความคิดในความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนดังกล่าว จึงแบ่งคนที่ทำการแลกเปลี่ยนกันออกเป็น 2 ฝ่าย และแม้ทั้ง 2 ฝ่ายจะได้รับความพอใจ และบรรลุวัตถุประสงค์ความต้องการในการแลกเปลี่ยนกันนั้น แต่รูปแบบความสัมพันธ์ของการแลกเปลี่ยนในปัจจุบัน มักจะทำให้มีการได้เปรียบเสียเปรียบกันขึ้นได้ เนื่องจากแต่ละฝ่ายต่างพยายามเสนอข้อแลกเปลี่ยนที่ตนจะได้รับประโยชน์สูงสุดโดยไม่คำนึงว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะเสียเปรียบ กล่าวคือแต่ละฝ่ายพยายามสร้างโอกาสที่ดีในชีวิตให้กับตนเองเสมอ ขณะเดียวกันก็พยายามลดโอกาสของอีกฝ่ายหนึ่งลงไปด้วย

ภาวะผู้นำ การมีส่วนร่วมทางการเมืองและการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ในชุมชนแออัด

จากการศึกษาแนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำ (leadership) การมีส่วนร่วมทางการเมือง (political participation) และการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ (exchange theory) ของคนในสังคมดังกล่าวมาข้างต้นนั้น พบว่า ภาวะผู้นำมีความหมายกว้าง และมีลักษณะบ่งชี้สำคัญหลากหลาย แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในส่วนที่แนวคิดหลัก 3 แนวนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกัน ก็จะได้เห็นว่าภาวะผู้นำในหลาย ๆ ลักษณะ มักมีส่วนเกี่ยวข้องหรือส่วนร่วมทางการเมืองอย่างสูงและในขณะเดียวกันรูปแบบของการมีส่วนร่วมทางการเมือง ก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งเป็นลักษณะพื้นฐานของคนในทุกลักษณะด้วย

ในชุมชนแออัด เขตเลือกตั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นชุมชนที่มีคนมาอยู่รวมกันจำนวนมากนั้น โดยทั่วไปแล้ว ไม้ไซ เป็นแหล่งที่พักอาศัยเฉพาะคนที่มีฐานะยากจนหาเช่ากินค่าเท่านั้น แต่กลับตรงข้ามกับความเชื่อนี้ เพราะชุมชนแออัดส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่มีพื้นฐานการอยู่อาศัยของผู้คนมาหลายชั่วอายุคนแล้ว สภาพของบ้านเรือนที่ปลูกอยู่ใกล้ชิดติดกัน การเดินเข้า เดินออกในตรอกหรือซอยเดียวกัน ปลูกบ้านเรือน หรือเช่าบ้านเรือนอยู่ในที่ซึ่งมีเจ้าของ เป็นองค์กรหรือหน่วยงานเดียวกัน เหล่านี้ทำให้คนในชุมชนแออัด มีลักษณะเฉพาะในแบบเดียวกัน กล่าวคือมีลักษณะของความเป็นคนในชุมชนเดียวกัน ที่มีผลประโยชน์ส่วนได้ส่วนเสียร่วมกันด้วย การประกอบอาชีพของคนในชุมชนแออัด แตกต่างหลากหลาย และหลายครอบครัวมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี มีการศึกษาสูง เป็นที่รู้จัก เคาร์พนักบิณฑบาตของคนในชุมชนนั้นๆ นอกจากนี้ผลลัพธ์จากการที่ทางราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรุงเทพมหานคร มุ่งเน้นพัฒนาความเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชนแออัด และสภาพแวดล้อมภายในชุมชนแออัดให้ดีขึ้น และรวมทั้งการเข้าไปในชุมชนแออัดด้วยวัตถุประสงค์ต่างๆ กันขององค์กรอื่นของรัฐบาล หน่วยงานเอกชน ตลอดจนมูลนิธิ และพรรคการเมืองต่างๆ เพื่อหาคะแนนนิยมจากประชาชนในชุมชนแออัด จึงทำให้คนในชุมชนแออัด มีการรวมตัวกัน เป็นกลุ่มก้อนยิ่งขึ้น สังคมในชุมชนแออัดจึงหลีกเลี่ยงการมีผู้นำและผู้ตามไม่ได้

ภาวะผู้นำ (leadership) ในชุมชนแออัด อาจสามารถกำหนดตามลักษณะอาชีพ ตำแหน่ง อายุ บทบาทในชุมชน ตลอดจนความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ทั้งในและนอกชุมชนออกได้หลายลักษณะคือ

1. ผู้นำตามตำแหน่ง คือผู้นำที่มีตำแหน่งหน้าที่สูงกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชน ซึ่งสามารถแบ่งย่อยออกไปได้อีก 2 แบบคือ

1.1 ผู้นำตามตำแหน่งที่เป็นทางการ เช่น ผู้นำที่ถูกเลือกตั้งจากประชาชน ได้แก่ คณะกรรมการชุมชนแออัด เป็นต้น นอกจากนี้อาจรวมถึงผู้มีตำแหน่งทางราชการ เช่น ข้าราชการ ในกระทรวง ทบวง กรม ต่างๆ เป็นต้น

1.2 ผู้นำตามตำแหน่งที่ไม่เป็นทางการ เช่น ผู้นำทางศาสนา บุคคลที่ประชาชนเคารพนับถือและแต่งตั้งให้เป็นผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ หรือผู้อาวุโส เป็นต้น

2. ผู้นำที่มีบทบาทสูงมีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนทั้งภายในและภายนอกชุมชน ผู้นำลักษณะนี้จะเป็นคนที่ประชาชนรู้จักดี เพราะมีปฏิสัมพันธ์กับคนทุกกลุ่มในชุมชน และคนภายนอกชุมชนด้วย นอกจากนี้ ยังมีบทบาทกว้างขวางในชุมชนแออัด ทั้งในลักษณะของการเป็นตัวแทน เป็นปากเป็นเสียงเรียกร้องผลประโยชน์แทนประชาชนในชุมชนแออัด

3. ผู้นำที่มีอิทธิพลในด้านต่างๆ สูง ทั้งอิทธิพลที่มาจากกำลังอาวุธ, ผู้คน, อิทธิพลที่เกิดจากอำนาจเงิน และรวมทั้งอิทธิพลจากความรู้ความสามารถในการโน้มน้าวชักจูง บุคคลต่างๆ ให้เห็นชอบตามแนวความคิดของตน ผู้นำที่มีอิทธิพลสามารถจะชักนำให้ชุมชนแออัด เคลื่อนไหวไปสู่ทิศทางใดทิศทางหนึ่งได้

โดยทั่วไปแล้ว ผู้นำในลักษณะต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นของชุมชนแออัด จะเป็นคนกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่ง ส่วนใหญ่มักเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถ มีฐานะทางเศรษฐกิจดี มีอิทธิพลสูงกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชน บุคคลกลุ่มนี้จะมีบทบาทสูงในการดำเนินการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนแออัด เช่น การติดต่อกับทางราชการ การเข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมือง การเข้าร่วมแก้ไขปัญหาในชุมชนแออัด เป็นต้น

ส่วนรูปแบบของการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้นำในชุมชนแออัดนั้น โดยทั่วไปแล้วจะมีรูปแบบสำคัญ ดังนี้คือ

1. การเลือกตั้ง (elections) ได้แก่ การเลือกตั้งทั้งในระดับท้องถิ่น คือการเลือกตั้งสมาชิกสภาเขต สมาชิกสภากรุงเทพมหานคร และเลือกตั้งคณะผู้บริหารกรุงเทพมหานคร รวมไปถึงการเลือกตั้งในระดับชาติ คือเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นอกจากจะไปออกเสียงเลือกตั้งด้วยตัวเองแล้ว ผู้นำในชุมชนแออัดยังมีส่วนเข้าไปชักจูง หรือชักนำประชาชนในชุมชนแออัดเกี่ยวกับการเลือกตั้งด้วย

2. การรวมกลุ่มเรียกร้อง รวมทั้งการเดินขบวน การต่อสู้ขัดขวาง การรื้อถอน หรือไล่รื้อ ผู้นำชุมชนแออัดจะมีบทบาทอย่างสูงในการรวมกลุ่มประชาชนและนำการเรียกร้อง เช่น การเรียกร้องของชุมชนบ้านครัวใต้ซึ่งอยู่ในเขตเลือกตั้งที่ 2 นี้ เพื่อไม่ให้สร้างทางด่วนคร่อมที่ฝั่งศพบรรพบุรุษ และสุเหร่าของชุมชน ซึ่งยังไม่ยุติจนถึงปัจจุบัน, การเรียกร้องของชุมชนต่างๆ กรณีเงินช่วยเหลือจากรัฐบาล จำนวน 250 ล้านบาท

3. การมีส่วนร่วมโดยผ่านสถาบันต่างๆ ได้แก่ การร่วมมือกับหน่วยราชการ หรือหน่วยงานเอกชนที่เข้าไปพัฒนาชุมชนแออัด และการมีส่วนร่วมโดยผ่านทางพรรคการเมืองต่างๆ ซึ่งนำโครงการพัฒนาในหลายลักษณะ เข้าไปสู่ชุมชนแออัด การมีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านทางกลุ่มองค์กรและสถาบันต่างๆ นี้ นับว่าเป็นไปอย่างกว้างขวางในชุมชนแออัดเกือบทุกแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรดาผู้นำชุมชนแออัดต่างๆ จะเข้าไปรับการอบรม สัมมนา แสดงความคิดเห็น และความคิดริเริ่มต่างๆ ให้กับหน่วยราชการหรือพรรคการเมืองต่างๆ เสมอ

จากลักษณะรูปแบบของการมีส่วนร่วมต่างๆ ดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีปฏิสัมพันธ์ (interaction) กับหน่วยงานราชการ และพรรคการเมือง ทำให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะหนึ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือ การเจรจาตกลงแลกเปลี่ยนผลตอบแทนและผลประโยชน์ระหว่างทั้งสองฝ่าย กล่าวคือ ทางราชการจะดึงเอาผู้นำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับทางราชการในด้านต่างๆ เสมอ เพื่อให้ผู้นำชุมชนแออัดนำประชาชนมาร่วมมือด้วยเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ทางราชการวางไว้ ยกตัวอย่าง เช่น การระดม (mobilized) ประชาชนไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง การป้องกันอัคคีภัย การทำความสะอาดพัฒนาชุมชนแออัด เป็นต้น กรณีของพรรคการเมืองมักจะ เน้นสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้นำชุมชนแออัด ขอมหาตามข้อเรียกร้องที่ผู้นำชุมชนแออัดเสนอ เช่น การสร้างหอกระจายข่าว ทางเดินคอนกรีต จัดตั้งศูนย์เลี้ยงเด็ก และสิ่งสาธารณูปโภคอื่นๆ เพื่อแลกเปลี่ยนกับคะแนนเสียงของประชาชนในชุมชนแออัด พรรคการเมืองบางพรรค มีการนำผู้นำชุมชนแออัดไปร่วมสัมมนา ตามโรงแรมในกรุงเทพมหานคร หรือต่างจังหวัด เพื่อดึงเอาผู้นำชุมชนเข้ามาสนับสนุนพรรค โดยพรรคออกค่าใช้จ่ายต่างๆ ทั้งหมด

โดยสรุปแล้ว สามารถกำหนดได้ว่าลักษณะของภาวะผู้นำในชุมชนแออัด การเข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง และการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ต่างๆ มีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันอย่างมากในหลายรูปแบบ ซึ่งจะได้ทำการศึกษาถึงลักษณะต่างๆ ดังกล่าวในชุมชนแออัด เขตเลือกตั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร ซึ่งได้แก่ เขตพระนคร เขตบึงกุ่ม เขตจตุจักร เขตปทุมวัน เขตสัมพันธวงศ์ และเขตบางรักในบทต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย